

**ІНСТИТУТ ЗАМІНИ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД****INSTITUTE FOR THE REPLACEMENT OF LIFE IMPRISONMENT:
EUROPEAN AND NATIONAL EXPERIENCE**

**Комаровський М.Д., студент I курсу магістратури факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**

**Трунов М.В., студент I курсу магістратури факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**

Дана наукова стаття присвячена дослідженню механізму заміни (пом'якшення) покарання осіб, яких було засуджено до довічного позбавлення волі. Автори комплексно підходять до вказаної проблематики, охоплюючи як історію правового регулювання, так і окремо досліджуючи актуальні практичні проблеми. Так, розпочинаючи з загальних засад, був встановлений перелік механізмів заміни (пом'якшення) покарання осіб, яких було засуджено до довічного позбавлення волі. Аналізуючи норми національного законодавства було встановлено, що до набрання чинності 6 листопада 2022 р. Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» в Україні не існувало дієвого та ефективного механізму заміни покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Далі було зосереджено увагу на дослідженні рішення Європейського суду з прав людини «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства», а також рішення «Петухов проти України (№ 2)». Окремо звернено увагу на Рішення Конституційного суду України № 6-р(II)/2021 від 16 вересня 2021 року. Переходячи до практичних питань, то авторами для дослідження було обрано такі важливі проблеми, як: відсутність перехідних положень в Кримінальному кодексі щодо осіб, які відбувають довічне позбавлення волі понад 15 років на момент набрання чинності новим законом; аналіз аргументації виключення перехідних положень. Щодо першого, було наголошено на необхідності якомога скорішого розроблення та прийняття положень, які б враховували становище осіб, що відбувають своє покарання понад 15 років на момент набрання чинності новим законом; аналіз аргументації виключення перехідних положень. Щодо другого, було наголошено на необхідності якомога скорішого розроблення та прийняття положень, які б враховували становище осіб, що відбувають своє покарання понад 15 років на момент набрання чинності новим законом; аналіз аргументації виключення перехідних положень. Щодо першого, було наголошено на необхідності якомога скорішого розроблення та прийняття положень, які б враховували становище осіб, що відбувають своє покарання понад 15 років на момент набрання чинності новим законом; аналіз аргументації виключення перехідних положень. Щодо другого, було наголошено на необхідності якомога скорішого розроблення та прийняття положень, які б враховували становище осіб, що відбувають своє покарання понад 15 років на момент набрання чинності новим законом; аналіз аргументації виключення перехідних положень. Щодо першого, було наголошено на необхідності якомога скорішого розроблення та прийняття положень, які б враховували становище осіб, що відбувають своє покарання понад 15 років на момент набрання чинності новим законом; аналіз аргументації виключення перехідних положень. Щодо другого, було наголошено на необхідності якомога скорішого розроблення та прийняття положень, які б враховували становище осіб, що відбувають своє покарання понад 15 років на момент набрання чинності новим законом; аналіз аргументації виключення перехідних положень.

Ключові слова: довічне позбавлення волі, помилування, умовно-дострокове звільнення, заміна довічного позбавлення волі, право на надію.

This scientific article is devoted to the study of the mechanism of replacement (softening) of punishment for persons sentenced to life imprisonment. The authors take a comprehensive approach to the problem, covering both the history of legal regulation and separately studying current practical issues. Thus, starting from the general principles, a list of mechanisms for replacing (softening) the punishment of persons sentenced to life imprisonment was established. Analyzing the norms of national legislation, it was established that before the Law of Ukraine «On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal Code of Ukraine, and the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the Implementation of Decisions of the European Court of Human Rights» came into force on November 6, 2022, there was no effective mechanism for replacing the punishment in the form of life imprisonment in Ukraine. Further attention was focused on the study of the European Court of Human Rights' decisions «Vinter and Others v. the United Kingdom» and «Petukhov v. Ukraine (no. 2)». Special attention is paid to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 6-r(II)/2021 of September 16, 2021. Moving on to practical issues, the authors selected such important problems for research as: the lack of transitional provisions in the Criminal Code regarding persons serving life imprisonment for more than 15 years at the time of the new law's entry into force; analysis of the arguments for excluding transitional provisions. Regarding the first issue, the authors emphasized the need for the earliest possible development and adoption of provisions that would take into account the situation of persons serving their sentences for more than 15 years at the time of the new legislation's entry into force. The arguments presented in favor of excluding transitional provisions were criticized, and relevant counterarguments were presented. In addition, in analyzing the practice of the European Court of Human Rights, the authors noted that pardons are not an effective mechanism for replacing life imprisonment and contradict Article 3 of the European Convention on Human Rights. Referring to the case of «Clift v. the United Kingdom» and applying general approaches to the investigated issue, it was established that persons serving life imprisonment for more than 15 years are in a discriminatory situation due to the absence of relevant transitional provisions, thus violating a number of articles of the European Convention. Finally, it was noted that the period after which a convicted person can initiate a review of their sentence of life imprisonment generally corresponds to the practice of the European Court and does not contradict the requirements of the Convention.

Key words: life imprisonment, parole, commutation of life imprisonment, the right to hope.

Постановка проблеми. Протягом довгого часу в Україні не існувало дієвого та ефективного механізму заміни довічного позбавлення волі. Внаслідок прийняття Європейським судом з прав людини рішення «Петухов проти України (№ 2)», на Україну було покладено обов'язок, як захід загального характеру, розробити та прийняти відповідне законодавство. Восени минулого року відповідний закон було прийнято Верховною Радою України. Згодом, не дивлячись на критику, закон було підписано Президентом України, та у листопаді він набрав чинності. Через це виникає необхідність в дослідженні норм щодо заміни довічного позбавлення волі, оскільки, як ми побачимо

далі, є необхідність в розробленні та прийнятті додаткових законодавчих положень.

Мета статті. Метою даної роботи є дослідження історії регулювання заміни довічного позбавлення волі в Україні, аналіз відповідної практики Європейського суду з прав людини, а також осмислення останніх законодавчих новел, які було розроблено Верховною Радою України.

Виклад основного матеріалу. Наразі за частиною 5 статті 82 Кримінального кодексу України (далі – ККУ), покарання у вигляді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений

відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання [1].

До набрання чинності 06.11.2022 р. Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини», на рівні національного законодавства не існувало механізму, який би дозволяв засудженим у судовому порядку ініціювати питання про заміну покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Зауважимо, що ми свідомо не включасмо до переліку механізмів можливість ініціювання питання про звільнення від покарання за хворобою (в порядку ст. 84 ККУ). Ми повернемося до цього питання більш детально пізніше.

До оновлення законодавства існувала лише можливість застосування помилування до осіб, яких було засуджено до довічного позбавлення волі. Одрядимо зазначимо, що за пунктом «б» частини першої статті 4 ЗУ «Про застосування амністії в Україні», амністія не може бути застосована до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі, тому цей механізм звільнення від відбування покарання осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі, не може бути застосований [2].

Якщо казати про помилування, то довгий час це був єдиний механізм розв'язання цього питання. За частиною 1 статті 87 ККУ помилування здійснюється Президентом України стосовно індивідуально визначеної особи. За частиною 2 статті 87 ККУ актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років [1]. Тобто, в законодавстві є пряма норма, що дозволяє застосовувати помилування стосовно осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. За абзацом 2 пункту 4 Указу Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилування» у випадку засудження особи до довічного позбавлення волі, клопотання про її помилування може бути подано після відбуття нею не менше двадцяти років призначеного покарання [3].

Питання необхідності існування на рівні національного законодавства ефективного та дієвого механізму перегляду покарання осіб, яких було засуджено до довічного позбавлення волі, неодноразово було предметом розгляду Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, у рішенні ЄСПЛ «Вінтер і інші проти Сполученого Королівства» Судом було вказано, що «для відповідності статті 3 Конвенції мають бути перспективи звільнення та можливість перегляду довічного ув'язнення» [4]. Суд відсилається до рішення Апеляційного суду та Палати у справі *Vieberg*, в яких вказано, що підставами для ізоляції ув'язненого є покарання, стримування, забезпечення громадської безпеки та виправлення. Суд вказує, що «зазначені причини наявні в момент коли суди приймають рішення про обвинувальний вирок, але це не означає, що баланс між причинами ізоляції є статичним, тому що він може змінюватися з часом». З цього приводу Суд вказує на необхідності механізму перегляду актуальності та наданні оцінки підстав для ізоляції. Далі Суд вказує, що «проблемою відсутності механізму перегляду довічного позбавлення волі є ризик того, що особа не зможе спокутувати вину за вчинене правопорушення». Крім того, фактично, «чим більше особа живе, тим довше її покарання». Таким чином, «довічне позбавлення волі є виправданим тільки на момент винесення обвинувального рішення суду, а з часом воно стає поганою гарантією справедливого та пропорційного покарання». Суд також вказує, що «відсутність механізму перегляду довічного ув'язнення суперечать положенням про людську гідність, оскільки держава силою позбавляє людину свободи без надання їй шансу коли-небудь повернути собі цю свободу» [4].

Крім того, Суд зазначив, що «довічно ув'язнений не повинен бути зобов'язаний чекати та відбувати невизначену кількість років строку покарання, перш ніж він може подати скаргу, що правові умови, пов'язані з його покаранням, суперечать вимогам статті 3 Конвенції щодо цього, принципам правової визначеності та принципам статусу потерпілого за цією статтею». Наступним аргументом Суду є те, що «у тих випадках, коли покарання при призначенні є не зменшуваним відповідно до національного законодавства, було б малоймовірним очікувати від ув'язненого прагнення працювати у напрямку свого виправлення, не знаючи, чи буде у невизначену майбутню дату розроблено механізм, який дозволить на підставі цього виправлення переглянути можливість його визволення. Довічно ув'язнений має право знати з самого початку свого терміну, що він повинен робити, щоб було розглянуто можливість звільнення від покарання або пом'якшення, в тому числі за яких умов перегляд вироку відбудеться або про це може бути подано клопотання». Суд наголошує, що «якщо внутрішнє законодавство не передбачає жодного механізму чи можливості перегляду довічного ув'язнення, несумісність зі статтею 3 на цій основі виникає вже в момент призначення довічного покарання у вигляді позбавлення волі, а не на пізнішому етапі позбавлення волі». Важливим аспектом цього питання є те, що в пункті 127 цього рішення «Суд підтверджує обґрунтованість сумніву Палати, що звільнення із почуттів, співчуття для невеличково хворих або фізично недієздатних дійсно можна було вважати звільненням взагалі, якщо це просто означало, що ув'язнений помирав би у себе вдома чи в хоспісі, а не за стінами в'язниці». Насправді на думку Суду, «подібне звільнення такого роду не було тим, що малось на увазі під «перспективою звільнення» у справі *Kafkaris*, і тому не були б достатніми для цілей статті 3 ЄКПЛ» [4].

Наступним важливим рішенням Європейського Суду є рішення «Петухов проти України (№ 2)» (Заява № 41216/13) від 12 березня 2019 року. Суд проаналізував єдині два механізми звільнення від покарання довічно ув'язнених осіб – помилування та звільнення від покарання за хворобою [5]. Слід зазначити, що Суд не дуже багато уваги приділяє саме другому способу, тому що звертає увагу саме на смертельні хвороби та відсилає до пункту 127 рішення «Вінтер і інші проти Сполученого Королівства» та вказує, що такого механізму недостатньо. Однак, слід зазначити, що в статті 84 ККУ містяться не тільки смертельні хвороби. Ми вважаємо, що навіть з огляду на це, не можна розглядати звільнення від покарання за хворобою як повноцінний механізм звільнення з декількох причин. По-перше, за частиною 4 статті 84 ККУ у разі одужання ув'язнені особи повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені статтями 49 або 80 ККУ, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання [1]. Тобто, зазначений вид звільнення, за загальним правилом, передбачає що особи все ж таки повертаються для подальшого відбування покарання. По-друге, зазначені підстави не підлягають контролю зі сторони особи, тому вона не може власними діями сприяти звільненню себе від покарання або його пом'якшенню.

Якщо говорити про помилування, то у Положенні про порядок здійснення помилування, затвердженого Указом Президента України (далі – Положення) вказано, що під час розгляду клопотання про помилування враховується ступінь тяжкості вчиненого злочину, строк відбуття покарання, особу засудженого, його поведінку, шире каяття, стан відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, сімейні та інші обставини [3]. Крім того, Положенням передбачено, що особи, які засуджені за тяжкі чи особливо тяжкі злочини або мають дві та більше судимостей за вчинення умисних злочинів, ... можуть

бути помилувані у виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин [3]. Ця норма може бути застосована до осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі. Суд вказує, що «незрозумілим залишається поняття «виняткових випадків» і «надзвичайних обставин», і ніщо не вказує на те, що відповідно до національного законодавства, яке наразі діє в Україні, пенологічні підстави для тримання особи під вартою мають значення для тлумачення цих понять». Тобто, фактично засуджені довічно з самого початку не знають, яку форму поведінки обрати для дострокового звільнення та за яких умов це може бути зроблено. Суд звертає увагу й на проблему нечіткості визначення питання порядку обчислення строку позбавлення волі, що замінює довічне позбавлення волі при процедурі помилування. Наприклад, незрозумілим питанням було те, що строк позбавлення волі мав обчислюватися з моменту засудження чи з моменту подання клопотання про помилування. Крім того, було незрозуміло чи може при заміні довічного позбавлення на строкове позбавлення волі до останнього застосовуватись умовно-дострокове звільнення. Суд також вказав, що право на перегляд покарання у виді довічного позбавлення волі шляхом помилування «не може вважатися захищеним достатніми процесуальними гарантіями», тому що у Президента України та підконтрольних йому органів державної влади відсутнє зобов'язання обґрунтовувати рішення щодо помилування або відмови в ньому та тому, що відсутня можливість звернутися до суду для перегляду зазначеного рішення. У рішенні зазначається, що «в Україні президентські повноваження щодо здійснення помилування є сучасним еквівалентом королівської прерогативи помилування, яка ґрунтується на принципі гуманності, а не на порядку, заснованому на пенологічних підставах і з належними процесуальними гарантіями, щодо перегляду ситуації засудженого для можливої зміни його покарання у виді довічного позбавлення волі» [5].

Наостанок Суд зазначає, що «при покаранні особи позбавлення волі має бути зроблений акцент на меті реабілітації особи, що, як вже було вказано в рішенні «Вінтер і інші проти Сполученого Королівства», маловірогідно за відсутності чітко визначених механізмів звільнення від покарання або пом'якшення» [5].

Продовжуючи дослідження проблеми, доречно також звернутись до Рішення Конституційного суду України № 6-р(П)/2021 від 16 вересня 2021 року. Справа була відкрита за конституційними скаргами декількох осіб, які стверджували, що положення ст. 81 та 82 ККУ суперечать ряду статей Конституції України, а також Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Проаналізувавши норми, Конституційний суд у пункті 4 Рішення зазначив, що «незастосовність до осіб, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі, інституту умовно-дострокового звільнення, а також інституту заміни невідбутої частини покарання більш м'яким свідчить про відсутність будь-якої перспективи звільнення таких осіб. У контексті українського законодавства такий вид покарання, як довічне позбавлення волі, має наслідком довічне виключення особи з суспільства, що має суто каральну функцію». На думку Конституційного суду, «довічне позбавлення волі саме по собі не суперечить приписам Конституції України, якщо засудженому до такого виду покарання на законодавчому рівні гарантовано право на дострокове звільнення від відбування такого покарання та/або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням. Водночас довічне позбавлення волі особи без подальшої можливості її звільнення означає урівняння строку довічного позбавлення волі з позбавленням волі до завершення природного життя людини, а отже, заперечує не тільки мету покарання, а й саму сутність людської гідності, ставить під сумнів її абсолютний характер та становить порушення позитивного обов'язку держави

захищати гідність людини, а тому, не відповідає статті 3, 23, 28, та 63 Конституції України». Дуже важливо, що фактичну неможливість перегляду довічного позбавлення волі КСУ обґрунтовує саме несумісністю з людською гідністю. Аналізуючи категорію людської гідності, Суд додатково звертався до практики органів конституційної юрисдикції Польщі, Німеччини, Румунії, Литви та інших країн [6].

Тепер перейдемо до останніх законодавчих змін. Так, 3 вересня 2020 року до Верховної Ради України, за ініціативою Кабінету Міністрів України, було подано законопроект «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» [7]. Вказаний законопроект було подано на виконання проаналізованого нами вище рішення ЄСПЛ «Петухов проти України (№ 2)». З аналізу змісту «першої версії» законопроекту вбачається, що було запропоновано доповнити ст. 82 ККУ новою частиною, що передбачала б можливість заміни довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше десяти років призначеного судом покарання. Дуже важливо, що поданий законопроект містив і положення про те, що засудженні до довічного позбавлення волі, які на день набрання чинності законом відбули понад десять років призначеного судом покарання, мають право на заміну такого покарання покаранням у виді позбавленням волі на строк від п'яти до двадцяти років, але при цьому загальний строк такого покарання не може бути меншим двадцяти п'яти років. Це положення мало міститись в перехідних положеннях ККУ. Однак, під час голосування у другому читанні законопроект зазнав деяких змін. Остаточний варіант, який набрав чинності 6 листопада 2022 року, передбачає, як ми зазначили на самому початку дослідження, що покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання. При цьому, перехідні положення законом не передбачені, їх було виключено. Також внаслідок вказаних змін було оновлено й п. 3 ч. 3 ст. 81 ККУ, яким тепер передбачено, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим не менше трьох чвертей строку покарання у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавленням волі на певний строк.

На нашу думку, запровадження у ст. 82 ККУ конструкції, яка дозволяє замінити покарання у вигляді довічного позбавлення волі, а також оновлення ст. 81 ККУ, слід вважати позитивним кроком. Новий механізм заміни виглядає більш дієвим та реальним, ніж механізм помилування. Однак, на жаль, оновлене законодавство не позбавлене певних істотних недоліків.

Найголовніша проблема аналізованих змін полягає у тому, що законодавець, як було зазначено вище, в остаточній редакції прибрав перехідні положення. На практиці дана проблема буде призводити до того, що загальний строк відбування покарання осіб, які на момент прийняття закону відбувають покарання понад 15 років, буде істотно більшим за тих осіб, які відбувають покарання менше 15 років. Як приклад, наведемо наступну ситуацію: якщо ув'язнений відбуває покарання 20 років, то він зможе розраховувати на заміну свого строку мінімум на 15 років, і в такому випадку загальний строк відбування покарання складатиме щонайменше 35 років. У випадку з тими, хто відбуває покарання менше 15 років, або ж тими особами, які будуть засуджені у майбутньому, то вони зможуть розраховувати на загальний строк відбування покарання у 30 років (за певних умов).

Відповідь на питання, чому перехідні положення було виключено, можемо знайти в порівняльній таблиці до другого читання закону. Було враховано пропозицію щодо виключення перехідних положень, надану народним депутатом Русланом Стефанчуком. Якщо узагальнити, то депутатом було наведено три аргументи: 1) фактично йдеться про поширення відповідних положень законопроекту на осіб, які вже відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, тобто про зворотню дію нового Закону. Водночас, зворотня дія закону, який пом'якшує відповідальність особи вже передбачена в ст. 58 Конституції України, а також у ст. 5 ККУ; 2) наявність перехідних положень буде встановлювати різні правові можливості щодо осіб, які вже відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, та осіб, які будуть засуджені до довічного позбавлення волі після набрання чинності цим Законом; 3) обчислення цього строку в окремих випадках буде здійснюватися з урахуванням положень так званого «Закону Савченко» (примітка: під «Законом Савченко» народний депутат України мав на увазі Закон України № 838-VIII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання»), а тому фактичний строк відбування покарання для таких засуджених буде значно менший, ніж юридично значимий строк [8]. Наведені аргументи оцінюються нами критично. По-перше, без перехідних положень суди при зверненні особи для заміни довічного позбавлення волі будуть застосовувати виключно мінімально встановлений у законодавстві строк у 15 років. Тому не є зрозумілим, яким чином можливо казати про зворотню дію закону. По-друге, хоча перехідні положення і дійсно дозволяли б замінити покарання на менший строк тим ув'язненим, які його вже відбувають понад певний строк, загальний строк відбування покарання все одно був би однаковим для усіх осіб. По-третє, аргумент щодо так званого «Закону Савченко» не може бути підтримано з огляду на те, що особа не може і не має нести відповідальність за помилкову законотворчу діяльність держави. Тобто, оскільки протягом певного часу діяли відповідні норми закону, які згодом було скасовано як помилкові, і внаслідок дії цих норм особа опинилась у більш сприятливому становищі, то відповідальною за це є виключно сама держава.

На нашу думку, відсутність перехідних положень є істотною проблемою, та у подальшому майже неминуче призведе до нової хвилі звернень до ЄСПЛ. Якщо казати про порушення, то вбачається несумісність зі ст. 14 Конвенції та ст. 1 Протоколу № 12 до Конвенції, оскільки мова йде про дискримінацію. Як відомо з практики Суду, ст. 14 доповнює інші основні положення Конвенції та протоколів до неї. Вона не існує незалежно, оскільки застосовується лише щодо «користування правами та свободами», що гарантуються цими основними положеннями. В той же час, застосування статті 14 Конвенції не обов'язково означає порушення одного з матеріальних прав, гарантованих Конвенцією. Необхідно, але й також достатньо, щоб обставини справи входили «до сфери застосування» однієї або більше статей Конвенції. В рамках дослідження вказаної проблеми, звернемося до справи «Clift v. the United Kingdom». У даній справі ЄСПЛ аналізував стверджувану дискримінацію, яка була пов'язана з різницею в процесуальних вимогах для дострокового звільнення залежно від тривалості покарання. Обставини полягали у тому, що заявник, який відбував покарання у вигляді позбавлення волі строком понад п'ятнадцять років, для того, щоб отримати дострокове звільнення, потребував додаткового дозволу відповідного державного органу, що не вимагалось для осіб, які відбувають термін позбавлення волі на строк менше п'ятнадцяти років. Суд встановив, що «коли порядок дострокового звільнення по-різному застосовується до ув'язнених залежно від тривалості їх пока-

рання, існує ризик того, що, якщо такий порядок не буде об'єктивно виправданим, він буде суперечити необхідності забезпечення захисту від свавільного затримання згідно зі статтею 5 Конвенції. Відповідно, заявник мав «інший статус» для цілей статті 14». Суд також встановив, що «щодо питання про дострокове звільнення заявник міг стверджувати, що перебуває в такому ж становищі, як і ув'язнені на терміни, які відбувають менше п'ятнадцяти років, а також ув'язнені, яким призначено довічне позбавлення волі». ЄСПЛ вирішив, що «оскаржувана різниця у поводженні не має об'єктивного обґрунтування, оскільки держава-відповідач не продемонструвала, як додатковий дозвіл, необхідний для певних груп ув'язнених, вирішує занепокоєння щодо передбачуваного більш високого ризику, який становитимуть певні ув'язнені після їх звільнення» [9]. Повертаючись до нашої ситуації, та враховуючи позиції, викладені у вищезазначеному рішенні, варто зазначити наступне. Хоча у випадку з відсутністю перехідних положень мова не йде про необхідність отримання відповідних додаткових дозволів, положення осіб, які відбувають покарання понад 15 років, є аналогічним у контексті дискримінаційного ставлення в рамках ст. 5, 14 Конвенції, а також ст. 1 Протоколу № 12 до Конвенції. Такі особи, безсумнівно, мають інший статус для цілей ст. 14, а також вони не мають жодних відмінностей від інших осіб, яким призначено довічне позбавлення волі. Як вже було зазначено, якщо інші ув'язнені матимуть змогу потенційно розраховувати на звільнення не менше ніж через 30 років, то для осіб, які відбувають покарання понад 15 років, цей строк буде істотно більшим. Єдиними та виключними підставами для цього є те, що такі ув'язнені скоїли злочин раніше за часом, ніж інші, а також те, що Верховна Рада України не змогла розробити та прийняти відповідні законодавчі зміни раніше.

Щодо можливих варіантів розв'язання проблеми, то найбільш доречним виглядає розробка та доповнення ККУ перехідними положеннями, які б враховували становище осіб, які відбувають своє покарання понад 15 років, що і передбачалось при подачі тексту закону до Верховної Ради України. В даному випадку ці норми матимуть тимчасовий характер, однак дозволять уникнути проблем щодо вищевказаних осіб.

Також перед набранням чинності законопроект піддався критиці через сам строк, який особа має відбути для того, щоб звільнитись від покарання. Зокрема, у відкритому листі правозахисних організацій до Президента України з приводу вето закону № 4049 зазначається, що нормативно-правовий акт фактично не відповідає критеріям реальності перспектив звільнення для довічно позбавлених волі, які мають відбути понад тридцять років позбавлення волі. На підтвердження цього було наведено рішення ЄСПЛ у справі «Bancsók and László Magyar (№ 2) проти Угорщини» [10]. Однак, ситуацію у вказаному рішенні навряд чи можна назвати аналогічною тій, що склалася в Україні. Так, у пункті 41 рішення ЄСПЛ вказує, що «порівняння міжнародно-правових положень демонструє чітку підтримку інституту спеціального механізму, який гарантує перегляд призначеного покарання не пізніше ніж через двадцять п'ять років після його винесення з наступними його періодичними переглядами. Якщо національне законодавство не передбачає можливості такого перегляду, довічне позбавлення волі не відповідатиме принципам статті 3 Конвенції». Застосовуючи загальні принципи до вказаного рішення, у пункті 47 Суд зазначає, що «факт того, що заявники у даному випадку можуть сподіватися на перегляд свого прогресу щодо звільнення лише після відбування сорока років ув'язнення в рамках довічного ув'язнення, достатній для того, щоб Суд вважав, що довічне ув'язнення заявників не може вважатися сумісним з положеннями статті 3 Конвенції» [11]. Тобто, підсумовуючи, у даній справі заявники мали чекати 40 років, щоб

тільки мати можливість ініціювати питання про перегляд їх вироків. За оновленою ст. 82 ККУ, особи мають змогу звернутись до суду для перегляду свого покарання через 15 років після початку його відбування. Додатково передбачена можливість застосування умовно-дострокового звільнення заміненого виду покарання у вигляді позбавлення волі. Тому, на нашу думку, у цьому контексті законодавство жодним чином не порушує вимоги Конвенції.

Висновки. Протягом дослідження було комплексно проаналізовано різні аспекти питання регулювання заміни довічного позбавлення волі в Україні. Значну частину роботи присвячено дослідженню змісту рішень Європейського суду з прав людини, які є надзвичайно важливими в аспекті розуміння необхідності існування на рівні національного законодавства механізму заміни довічного позбавлення волі. Відповідно до практики Суду, механізм заміни має не просто існувати суто формально, а має бути реальним та ефективним. Якщо особи позбавлені можливості заміни (перегляду) свого покарання у вигляді довічного позбавлення волі, то втрачається сама суть такого покарання. Додатково було

наведено рішення Конституційного суду України. Іншу частину дослідження було присвячено аналізу законодавчих змін, які відбулись у листопаді минулого року. Хоча оновлення відповідних статей Кримінального кодексу України в цілому сприймається нами позитивно, було наголошено на певних істотних недоліках нового регулювання. Зокрема, було вказано, що існує проблема відсутності перехідних положень, яка призводить до дискримінації тих осіб, які відбувають своє покарання понад 15 років на момент набрання чинності новим законом. Також проаналізовано, чи є сумісним з вимогами Європейської конвенції з прав людини строк, після якого засуджений може звернутись для ініціювання перегляду свого покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Зроблено висновок, що у цій частині законодавство не суперечить Конвенції. Так чи інакше, новий механізм потребує певного часу для того, щоб зрозуміти, чи є він насправді ефективним. У рамках цієї роботи було наголошено саме на тих недоліках, які вже існують станом на сьогодні. Через це, залишається висока актуальність дослідження обраної нами теми у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 21.03.2023).
2. Про застосування амністії в Україні : Закон України від 01.10.1996. № 392/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 21.03.2023).
3. Положення про порядок здійснення помилування : Положення від 21.04.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text> (дата звернення 21.03.2023).
4. Case of Vinter and others v. The United Kingdom (Application nos. 66069/09, 130/10 and 3896/10) : Judgment European Court of Human Rights, 9 July 2013. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-122664%22> (дата звернення 21.03.2023).
5. Case of Petukhov v. Ukraine (No. 2) (Application no. 41216/13) : Judgment European Court of Human Rights, 12 March 2019. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-191703%22> (дата звернення 21.03.2023).
6. Рішення Конституційного суду України від 16 вересня 2021 року № 6-п(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text> (дата звернення 21.03.2023).
7. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини. № 4049 від 03.09.2020. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69827 (дата звернення 21.03.2023).
8. Порівняльна таблиця до другого читання від 23.07.2021. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини. № 4049 від 03.09.2020. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=69827&pf35401=551753> (дата звернення 21.03.2023).
9. Case of Clift v. the United Kingdom (Application no. 7205/07) : Judgment European Court of Human Rights, 13 July 2010. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-99913%22> (дата звернення 21.03.2023).
10. Відкритий лист правозахисних організацій до Президента України з приводу вето закону №4049. URL: <https://khpg.org/1608811298> (дата звернення 21.03.2023).
11. Case of Bancsók and László Magyar v. Hungary (no. 2) (Applications nos. 52374/15 and 53364/15) : Judgment European Court of Human Rights, 28 October 2021. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-212669%22> (дата звернення 21.03.2023).